

A MAGYAR PARASZTFESTŐK ÉS A NÉPMŰVÉSZET VISZONYA¹

A naív művészeket a századfordulón fedezték fel először, s azóta számos kiállításon vonták magukra a figyelmet őszinteségükkel, kifejezőerejük gazdagságával, alkotó kedvük spontán megnyilvánulásaival. Reprezentatív monográfiák mutatják be a világ minden tájáról a naív mestereket (USA, Haiti, Szovjetunió, Franciaország, Jugoszlávia stb.), sajnos Magyarország nincs képviselve legtöbbszörükben. Pedig az 1930-as években a szenzációéhes kor itt is felfedezte őket, sikert ígért nekik.

Nálunk őstehetségek néven kerültek a köztudatba. Közülük a legjelentékenyebbek, mint Benedek Péter, Győri Elek, Gajdos János bécsi, brüsszeli, hágai gyűjteményes tárlatokra is eljutottak. Az érdeklődés irántuk nem volt hosszú életű, a kor művészete és kritikája nem tudta helyére tenni őket.

Művészek, írók, kritikusok némelyike túlzott lelkesedésében Leonardo da Vinci, Michelangelo alkotásaival mérte össze a naív mesterek alkotásait, mások, a klasszikus hagyományok védelmezői elutasították, támadták, jámbor együgyűség kultuszának nevezve ezt a lelkesedést.

A 30-as években nemegyszer faji mítoszokkal hozták kapcsolatba a többnyire paraszti származású alkotókat, s létüket fegyverül használták irredenta szólamaikhoz és az avantgarde forrdalmi szemléletű művészet elleni támadásukhoz . . .

Művészettörténészeink azóta is megemlékeznek a naív művészekről egy-egy kiállítás kapcsán — az utóbbi években több hazai és külföldi tárlaton szerepeltek évtizedes elfeledettség után — azonban értékelő összefoglaló munka mindezekig nem született.

A naív művészet helyét a „grand art” és a népművészet határmesgyéjén szokták kijelölni a művészettörténészek. Mi elfogadva ezt a meghatározást szükségesnek tartottuk, hogy e sajátos művészet jelentésszféráinak feltárását olyan komplex módszerrel végezzük, amely az eddigi, főként esztétikai megközelítéseket néprajzi-szociológiai szempontokkal egészítik ki.

A néprajzkutatók figyelmét mindezekig elkerülte a naív művészet paraszti, falusi ágának vizsgálata, ezt a hiányt szeretnénk dolgozatunkkal pótolni, néprajzi vetületben bemutatva a naív művészet és a népművészet kapcsolatát.

Anyaggyűjtésünk során megismerkedtünk a naív művészek múzeumokban őrzött alkotásaival, felkerestük a még élő művészeket. Számos, eddig lappangó festményüket sikerült néprajzi gyűjtőútjaink alkalmával felfedezni

¹ Jelen dolgozatunk, doktori disszertációnk részletesen elemzett problémáinak sűrített kivonata.

a falvakban. (A reprodukciókat a JAM fotótára őrzi.)² Az adatközlők élményszerű hitelességgel vallottak az alkotók életéről, náluk őrzött festményeikről, érdekes adatokat szolgáltatva a paraszti ízlés alakulásának vizsgálatához. Ez szintén olyan területe a magyar néprajznak, ahonnan hiányoznak még az alapkutatások. Naív művészekkel folytatott beszélgetéseink során lehetőségünk nyílt alkotáspszichológiai megfigyelésekre, amelyek a már korábban végzett népi egyéniségvizsgálathoz (mesemondók, nótafák, faragóművészek bemutatása) szolgálnak újabb adalékokkal.

A magyarországi naivokkal történő összehasonlítás céljából a külföldi anyagból is bemutatunk néhány jellegzetes paraszti, falusi alkotót, illetve alkotóközösséget.

A NAÍV MŰVÉSZEK FELFEDEZÉSE

A 19. sz. végén, a 20. sz. elején jelentkező naív művészek a látvány, a realitás érvényét állították vissza a festészetben, s megteremtették az összhangot élet és művészet között. Utódaik azoknak a névtelen mestereknek, akik a régebbi korokban a falusi kálváriákat faragták, a vidéki templomok festményeit készítették, tükrösöket, pásztorbotokat faragtak, vagy vásárokon búcsúhelyeken képeiket árulták. Akadtak közöttük vérbeli tehetségek, de kontárok is. A kézművesség korában ezek az emberek megtalálták működési lehetőségüket a céhekben, mint iparosok, vagy a paraszti közösségekben, mint mesterkedők, ügyeskező fűrő-faragók.

A fejlődő nagyipar azonban elsorvasztotta a kézműipart, a hagyományos paraszti kultúra felbomlott, s a modern városi civilizáció átalakította az életet. Természetesen továbbra is akadtak olyan művészi hajlamú emberek, akik a képköltés nyelvén akarták érzelmeiket kifejezni. Ezekből verbuválódott a naív művészek tábora. Legtöbbjüknek sem lehetősége, sem igénye nem volt, hogy magasabb művészeti képzésben részesüljön.

A nyugati akadémikus szellem széthullása idején addig a művészeti közelettől elhanyagolt, vagy észre sem vett csodálatos festői világ, a naivok művészete vonta magára a figyelmet³. A „vasárnapi festők”-nek, a „tisza szív mesterei”-nek, a „népies realizmus mesterei”-nek nevezett alkotók sorra mutatkoztak be kiállításokon Európában.

Alkotásaikat ma is az egyetemes kultúra értékei közé sorolják.⁴ Legutóbb 1966-ban a pozsonyi Kultúra Házában rendezték meg a naív művészek nemzetközi seregszemlét; amelyet tudományos ülészak egészített ki.⁵

² Sárospatak, Tokaj, Cegléd, Nyíregyháza, Bp. Néprajzi Múzeum, Debrecen, Hajdúböszörmény.

³ O. Bihalji-Merin: *Das naive Bild der Welt*. Köln, 1959. 38.

⁴ O. Bihalji-Merin: *Les artistes naïfs du Monde entier se rencontrent a Bratislava*. Belgrád, 1966. (Kiállítás katalógus) 2.

⁵ A kiállításon magyar alkotások is szerepeltek, újból felkeltve a szakemberek figyelmét és elismerését. Ennek hatására született meg a Magyar naív művészek székesfehérvári tárlata 1967-ben, 50 darabból álló heterogén anyaga csupán ízelítőt adott a magyar parasztfestők alkotásaiból. Tanulmányokkal szolgált Benedek Péter Cegléden megrendezett kiállítása 1964-ben, Győri Elek nagyszabású emlékkiállítását Nyíregyházán 1967-ben, és a Magyar Nemzeti Galériában legutóbb a magyar népművészeti kiállítás keretében látható válogatott anyag a parasztfestők alkotásaiból. 1968-ban nyert díjat, a néprajzi kisfilmek között Moldován Domokos Parasztfestők c. tv. filmsorozata amelyet a magyar tv. is bemutatott.

Szétészort és sokrétű alkotó táborukban két egymástól jól elhatárolható csoportot lehet megkülönböztetni ma. Az alkotók a fejlettebb kapitalista államokban városban élő kispolgárok, a főként mezőgazdasági jellegű elmaradottabb országokban többnyire parasztemberek közül kerülnek ki.

Nyugaton a nagy képzőművészeti kultúrák hagyományainak szelleme hatott rájuk bizonyos mértékben, keleten a naívak művészete folklorisztikus elemeket szívott magába, mindegyikükben közös az elbeszélés naív őszintesége.⁶

Mielőtt a magyar parasztfestők problémájának néhány speciális vonását feltárnánk, szükséges nagy vonalakban vázolni a rokon jellegzetességeket mutató lengyel, csehszlovákiai és jugoszláv naív festészetet is. Ezekben az országokban az alkotók felkutatása és műveik összegyűjtése nyomán már megszületett a számunkra is tanulságokkal szolgáló szintézis, amelynek megteremtésére nálunk a hiányzó alap kutatások miatt eddig nem kerülhetett sor. (Kéveset tudunk a népies üvegfestményekről, a vásárokon, búcsúkon árusított névtelen piktorok munkáiról, amelyek már a múlt sz. végén eljutottak a paraszti otthonokba. Az 1930-as években jelentkező őstehetségek tevékenységének elemzése kívül esett a néprajzkutatók vizsgálódási körén. A tárgygyűjtések sem terjedtek ki ezekre a területekre.)

A lengyel naív festészet alkotásokban gazdag. Paraszti ága mind szellemében, mind pedig ábrázolásmódjában sokat megőrzött a népi üvegfestészet és a provinciális festők hagyományaiból. Témáik szűkrezabottak: a teremtés motívuma, a szentek és a kedvelt népi hős, Janosik életéből vett jelenetek fordulnak elő legtöbbször az ábrázolásokon.

Az első világháború előtt a parasztszobák falát többnyire vallásos témájú képekkel díszítették. Vásárokon, búcsúkon árusították ezeket a képeket, maguk a készítők, akik parasztok, vagy kispolgárok közül kerültek ki.

A hagyományos paraszti igényeket elégitették ki. Mind a képszerkesztésben, mind a színhasználatban az ikonfestészet hagyományai érvényesültek. Szembetűnő a szimmetria, a centrális elrendezés, a tájak (háttér) séma szerinti alkalmazása. A figurális ábrázolások elmaradhatatlan kiegészítői az inda- és virágmotívumok, a dús drapériák, amelyek az üvegfestményeken is szerves tartozékai a kompozíciónak. A szentek öltözékét is többnyire virágornamentek tarkítják, az alakot körülvevő növényi motívumoknak ellenpontját alkotva a kép szerkezeti egyensúlyát biztosítják.

A művészekben jelentkező alkotói öntudatot az individuális művészeti szellem megnyilvánulásának tekinthetjük, azonban az egyéni ötletek még a hagyományos ábrázolási rendszerbe illeszkednek bele. A magyar parasztfestészetben ezt az átmenetet nem találjuk meg a kollektív művészet és az individuális művészet között. Az első világháború után tűntek fel a lengyelek-nél a világi témájú képek: romantikus csatajeleneteket és tájakat ábrázoltak, silány városi ízlést kezdtek elterjeszteni a falvakban. Ezek az alkotások sem szellemükben, sem formai elemekben nem őrizték a népi hagyományokat. A dilettáns mesterek között azonban akadtak valódi tehetségek is, mint Nikifor, Wróbel, Janeckó, Ociepka.

⁶ R. Reinjuss: Malarstwo ludowe Krakow. 1962.

O. Bihalji-Merin: Naivné Umenie v Juhoslávii. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1964.

A. Pohribny, S. Tkáč: Die naive Kunst in der Tschechoslowakei. Prag. 1967.

A ma élő és tevékenykedő csehszlovákiai naív művészeket nagy monográfia mutatja be. A szerzők Arsen Pohribny és Stefan Tkac tartalmi és kifejezéspszichológiai szempontok alapján négy csoportot különböztetnek meg: a falusias naív tradicionalistákat, a népies realistákat az idill-, a történetfestőket és a víziók, fantasztikumok festőit. A falusias naív tradicionalisták olyan vidékeken élnek, ahol az etnikai sajátosságokat tovább őrizte a közösség (Kárpátok, Alpok vidéke és a jugoszláviai szlovák falvak lakói). Itt sem a népművészet továbbéléséről beszélhetünk megnyilatkozásaikban, hiszen a hagyományos paraszti világ ezekben a falvakban is csak emlékeiben él már, de a tradicionális élet pozitív élménye ihlető forrásává vált művészetüknek. Individuális művészi kifejezésre törekedve a hagyományos paraszti művészeti ábrázolásmód bilincseit tehetségüktől és alkatuktól függően különböző mértékben tudják lerázni. A mesék, a mondák és legendák mítikus világa eleven erővel hatott egy-egy naív művészre: Anna Lickova, Ludmilla Procházková, míg mások inkább a mindennapok realitásához kötődve a mezei munkát, ünnepeket festik meg kézművesmesterekre emlékeztető aprólékosággal. A szláv népművészet hangulata támad fel a színek tarkaságában. Ez a rokonvonás fedezhető fel a jugoszláviai naív művészetben is. Stefan Dankó vallásos témájú alkotásaiban a bizánci stílusú ikonok emléke él.

A modern városi civilizáció a naív művészek élményvilágát is mind erőteljesebben alakítja és szorítja háttérbe a folklor táplálta paraszti kifejezést. A csehszlovákiai naív művészek jórésze a harmincas évek táján kezdett el festeni — a magyar őstehetségek felfedezésének korában — és mint „vasárnapi festők” ma is tevékenykednek. A mi parasztfestőink már jelentkezésükkor a művésszé válás szándékával léptek fel, elhagyták falusi foglalkozásukat és vállalták az egyéni kibontakozás küzdelmes útját. Többségük belebukott ebbe a vállalkozásba, alakjuk végképp feledésbe merült az évtizedek során.

Egyedülálló paraszti alkotóközösség virágzik ma is a horvátországi Hlebine, Kovacica és Oparica községekben. A naív művészek kiállításokon mutatják be alkotásaikat, falujukban állandó kiállító termük van. Annak ellenére, hogy ezek az alkotók falusi környezetükből, mint alkotó individuumok kiemelkednek, művészi öntudatuk is megkülönbözteti őket a közösség többi tagjától, mégsem következett be szakadás az egyén és a közösség között, mivel a szociális és pszichikai kötelékek továbbra is összefűzik őket.

Kiveszik részüket a falu életének mindennapjaiból, elfogadják szokásrendjét, igazodnak erkölcsi normáihoz.

Ezeknek a naív alkotóközösségeknek a létrejöttéhez az a történelmi körülmény is kétségkívül hozzájárult, hogy lakosságuk aránylag későn, a Mária Terézia uralkodása alatt betelepülő szlovákok leszármazottaiból tevődik össze, etnikailag elűtnek a környék lakosságától, így zártabb közösség alakulhatott ki, amelyik hagyományaiban, művészetében tovább őrizte szlovák jellegét.

(A hlebini iskola legjelentősebb egyénisége *Ivan Generalič*, alkotásain (XXVI. t.) azonos motívumok ismétlődnek, tájak és figurák olyan egyensúlyi törvények szerint, amelyek a népművészetre jellemzőek. Üvegre festett alkotásai láttán a hagyományos paraszti üvegfestmények jutnak eszünkbe. A kompozíció ritmusában, a színek felrakási módjában meg is találjuk a párhuzamot, de Generalič előadásmódja oldottabb, a sötét és világító zöldek mellett a pásztorbundák leheletkönnyű fehérei, s a koráll formájú fák az alko-

tóművész belső látomásait vetítik elénk. A kovacicai festők alkotásain a szlovák népművészet vidám színessége mutatkozik meg. Uzdin — román település — festőasszonyai lágyabb fakturával dolgoznak.

ŐSTEHETSÉGEK JELENTKEZÉSE MAGYARORSZÁGON

Az első európai naív kiállítások sikerén felbuzdulva kezdtek nálunk Magyarországon is kutatni a két világháború közötti években a naív alkotókat, akik őstehetség néven kerültek a köztudatba. A felfedezett tehetségek nagyrésze paraszti származású alkotókból verbuválódott.

Ez az akció összekapcsolódott azzal a mozgalommal, amelyik a parasztkultúra alkotásainak megmentését tűzte ki céljául, a parasztságot tartva a legtisztább magyar népiségű társadalomalkotónak.

Az első világháború után a magyar paraszti világ differenciálódása mind társadalmi, mind gazdasági és nem utolsósorban kulturális téren meggyorsult. Azok a paraszttelhetségek, akik korábban a zárt hagyományos paraszti társadalomban kitűnő alkotótevékenységek lehettek volna, mesterkedők, verselők, vagy mesélők, a széteső falu életében már nem tölthettek be kezdeményező szerepet. Így számukra csupán az egyéni kibontakozás küzdelmes útja kínálkozott. Egynémelyiküknek, a legizmosabb tehetségeknek sikerült is kitörni életük szűk keretei közül s felemelkedni magasabb társadalmi szférákba, s „céhbeli” művészekké válni, erre mind az írók, mind pedig a festők között akad példa, de legtöbbjük élete, pályája sok vergődés közepette tört derékba.

Paraszti témájú művészeti alkotás született már korábban is elég szép számban, mind az irodalomban, mind a képzőművészetben, azonban alkotóik kivétel nélkül a felsőbb társadalmi rétegekből kerültek ki, s így csak a külső szemlélő számára adott megközelítési lehetőségekkel élhettek, vagy ha a parasztság soraiból indultak is, később tanultságuk révén elszakadtak osztályuktól, s szintén külső szemlélővé váltak. Persze akadtak közöttük olyan tehetségek is, akik tudatosan vállalva parasztvoltukat megrázó hitelességgel, belülről ábrázolták a parasztsorsot (Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István). A harmincas évek közepétől kezdve sorra jelentkeznek a népi írók szociográfiai hűségű önvallomásaikkal. Az öntudatra ébredt parasztegyéniség lépett itt nyilvánosság elé, hogy a maga teremtette költői nyelven szóljon a parasztlelet mélységeiről.

Legjobbjaik ma is a magyar irodalom élvonalába tartoznak. A népi írók sohasem alkottak ideológiailag, eszmeileg egységes csoportot, azonban a nemzeti megújítást mindegyikük a parasztságtól remélte, s a munkásosztály 19-es veresége után ők voltak a legradikálisabb földreform hirdetői. Persze működésük során nem maradtak mentesek a korszak hamis ideológiai irányzataitól sem. Nacionalizmusuk, város- és civilizációellenességük túlfűtött parasztorientációjukból magyarázható.

A parasztfestők, akiket a népi írók után fedeztek fel, szintén nem képeztek ideológiailag pontosan körvonalazható csoportot, de származásuk és világ-

⁷ Pl. a francia naturalizmus parasztábrázolása az irodalomban. *Giono, Reymont* paraszttárgyú regényei. Képzőművészetben: falusi életképfestők. A 19. sz.-i magyar népies irodalom. *Csokonai, Petőfi, Arany* népi realizmusa. A 20. sz.-ban a népi írók jelentkezése: *Szabó Pál, Veres Péter, Sértő Kálmán* stb. Paraszttárgyú a magyar alföldi festészet.

képük a faluhoz köti őket éppúgy, mint a népi írókat. A parasztfestők nem jutnak el a tudatos alkotói hitvallás olyan szintjére, mint a népi írók; ösztönösen alkotnak, s legtöbbjük meg is marad ezen az alkotói szinten.

Értetlenül fogadják őket, támadás és dicséret hangja mellett a népi írók igaz, esőndes szavú méltánylása kíséri szereplésüket. Szabó Pál írja az őstehetségek első kiállítása kapcsán 1934-ben: „Nem az a falu van itt, amelyet Budapestnek a magyar föld kulturájának éhes közönsége várt. Amelyik falu itt van, nem a ráéő idejét, nem a dús vacsorák után megterhelt álmát, nem az egymásra halmozódó vasárnapok léha kurjantásait hozta el magával ide, hanem igen elhozta a föld felhasított húsának kétségbeejtő vonaglását, elhozta az annyiszor megrugdalt parasztlélek jaját, hozta rég elmúlt századok tengernyi keserűségét, bűbájos nászi csókját, szemérmes istenimádást és mindazt, ami örökké ősi, embert, földhöz, fűhöz, asszonyhoz köti.⁸

Az őstehetségek patrónusa Bálint Jenő művészeti kritikus lett, aki nagy-szabású gyűjtési akcióba kezdett. Elsőnek az uszodi földműves Benedek Pétert mutatta be a nagyközönségnek 1923-ban Budapesten az Alkotás művészházban. Ekkorra már feledésbe merült Bohacs Ede alakja (1889—1915), akinek tehetségét igen nagyra értékelték a Kassák folyóirata a Tett és a Ma köré csoportosuló művészek. Egyszerű előadásmódja, esőndes mély lírája Henri Rousseauéval rokon lelki rétegekből táplálkozott. 1917-ben emlékkiállítást rendeztek műveiből a Ma kiállítóhelyiségében.

Benedek Péter alkotásai a paraszti élet mindennapjairól, ünnepeiről vallottak az egyszerűség, az őszinteség olyan fokú hitelével, amely új, addig ismeretlen sugárzásával felkeltette a kritikusok és a nagyközönség figyelmét.

A szakemberek többsége idegenül, értetlenül állt a jelenség előtt: Mi indíthatott egy földmívést arra, hogy az ekeszarvát ecsetre eserélje fel? Miben gyökerezik ez a művészet? Vannak-e egyáltalán esztétikai megközelítési lehetőségek ennek a produktumnak a magyarázásához, felismeréséhez?

Bálint Aladár a Nyugat kritikusa lelkesedik Benedek Péter képei láttán, de helytelen következtetésekre jut: „Ha ő is olyan egészséges idegzetű ember és a testfelépítettsége is normális, mint a falubeli gazdák, zsellérek legtöbbje, nem fog ceruzát a kezébe, hogy mindent lerajzoljon, amit meglát.”⁹

Tersánszky magyarázata sem alkalmas e művészet születésének indoklására: „Megtetszett neki valaha a pótkávés skatulyák v. kalendáriumok tarka képe, majd később holmi giccsmetszetek mázomániai, amiket óriásoknak fogadott el és utánozni akart. Ezt teszi most is és remeket alkot.”¹⁰

Benedek Péter első kiállítását 1928 őszén újabb követi a Nemzeti Szalonban, majd 1929-ben a bécsi Kunstlerhaus-ban. Bálint Jenő könyvet ír róla, buzgólkodása nyomán lázas igyekezettel kutatják az ország minden részén a paraszti alkotókat. A Reggel c. lap — Bálint Jenő szerkeszti — képesriportokban számol be a felfedezettekről. A szerkesztőségben ládászámra gyűlnek a képek és a szobrok.

Hosszas válogatás után, mintegy 200 kép, szobor és népművészeti tárgy került a nagyközönség elé Bálint Jenő rendezésében az őstehetségek 1934-es első kiállításán. A sajtó óriási hírverése nyomán nagy tömeg gyűlt össze

⁸ Szabó Pál: Parasztművészek. A Reggel 1934. szept. 10. 10.

⁹ Bálint Aladár: Benedek Péter. Nyugat XVI. 1923 710.

¹⁰ Tersánszky J. Jenő: Benedek Péter festőművész. Nyugat XVII. 1924. 690.

Szent-István napján a megnyitásra, amelynek külön vonzerőt kölcsönzött a megnyitásra felkért József főherceg személye. A rendezőség nevében Lázár Miklós országgyűlési képviselő köszöntötte a megjelenteket. A kiállító őstehetségek: Győri Elek, Nyergesi, János, Oravecz Imre, Áldozó József, Nagy Mári, Benedek Péter, Káplár Miklós, Nagy Balogh János, Nagy István festők, Bakos József, Markovics Horvát Antal, Csülök Jenő, Hudák János és Nyergesi István szobrászok. Ezen az első seregszemlén az ösztönösen alkotó, művészeti képzésben nem részesült naív művészek mellett olyan festőket is szerepeltettek reklám céljából, őstehetségekként, mint Nagy István és Nagy Balogh János, akiknek munkássága a hivatásos művészet körébe utalható.

A kiállítás sikere tovább hullámozott. Az őstehetségek nemcsak a fogékony művészeti szakemberek és művészek legjavát hódították meg kifejező erejük tisztaságával, gazdag mesélőkedvükkel, emberszeretetükkel, hanem maguk köré vonzották a sznobokat, és a hasznot szimatoló üzletembereket. A szenzációéhes kor sajtója sikerrel vakította őket. Az első kiállítást több is követte a harmincas években.¹¹ 1935—37 között tűnt fel az igen tehetséges Süli András és Gajdos János, s azóta elfeledett festők, szobrászok egész sora: Fekete Péter, Aradi Zsófia, Rudnyánszky Anna, Futó Ferenc, Horváth Lénárd, Fülöp Kálmán.¹² Az őstehetségek alkotásaival együtt népművészeti tárgyakat fa- és csontmunkákat, hímzéseket is kiállítottak, amelyeket az ország különböző vidékeiről gyűjtöttek össze. A sajtó, a kritika sokszor tévesen, mint a magyar népművészet új megnyilatkozásait fogadta az őstehetségek alkotásait. Pedig ebben az időszakban a népművészet sem élő alkotótevékenység, elvesztette belső tartalmát, hiszen a hagyományos paraszti kultúra felbomlott már, s ahol élt még a népművészet gyakorlata ott sem a paraszti közösség belső szükségletét elégítette ki, hanem a város olcsó, hamis műromantikus igényét. (Mezőkövesd, Kalotaszeg, Sárköz.)¹³

Az őstehetségek a népművészet névtelen mestereivel szemben, mint egyéni alkotók jelentkeztek. Díszített használati tárgyak helyett már önálló műalkotásokat hoztak létre. Érzelmek a paraszti világhoz fűzték őket, élményeik is abból a forrásból táplálkoztak, azonban a falusi közösségből kiszakadtak, a felemelkedés öntudatlan, vagy kevésbé tudatos vágya hajtotta őket.

Az első kiállítási szereplésük után már sértőnek érezték az őstehetség megjelölést, szégyenletes bélyegnek tekintették, amitől meg kell szabadulni, tanult, hivatásos művészek akartak lenni.

A város, a magasabb kultúra hívó szavára odahagyták a szántóföldet, tanult mesterségüket, hogy a bennük mozduló alkotóerőket kibontakoztathassák. A legerőteljesebb tehetségek — Benedek Péter, Győri Elek, Káplár Miklós — meg tudták valósítani ezt a célkitűzésüket a rájuk váró buktatók, küzdelmek ellenére, azonban a kisebb tehetségűek, akik talajukat veszttve

¹¹ Az őstehetségek felfedezésének korszakában néhány dilettáns is kiállított, természetesen ezeket kizártuk vizsgálódásaink köréből és csakis az ösztönös naív alkotásokra érvényes következtetéseket vontuk le.

Bernáth Aurél: Az autodidakta festőkről. (Írások a művészetről.) Bp. é. n. 73—83.

¹² L. még: *Lyka Károly*: Festészetünk a két világháború között Bp. 1956. (Gelsy György, Szepesi György, Juhász László, Kegyes József, Weber József festegető parasztkok, Molnár Dani, Tápay Miklós, Wass Áron szobrászattal foglalkozó parasztkok nevét említi a szerző.)

¹³ *Erdei Ferenc*: A magyar paraszttársadalom Bp. é. n. 73.

kiszolgáltatottjai lettek az olesó üzleti szellemű hírverésnek, áldozatokká váltak és sohasem találták meg helyüket a társadalomban. A falut odahagyták, a város nem fogadta be őket. Az östehetségekként felfedezett gyengébb képességű alkotók, belebuktak őszinte vállalkozásukba, válságba jutottak. A paraszti életformát már nem tudták vállalni, az elhagyott közösség sem tekintette őket parasztoknak, saját magukat is inkább művészeknek érezték, mint parasztoknak, meghasonlott emberekké váltak. Alkotói bizonytalanságuk, hiányos technikai készségük és nem utolsó sorban a könnyebb megélhetés vágya juttatták el némelyiküket a gecsfestéshez.

Nem kaptak megértő, irányító kritikákat. Az őket körülvevő gáttalan lelkesedés éppen olyan ártalmas volt, mint a fanyalgó, esztétizáló, a magas művészet technikai fogásaiban való járatlanságukat felhánytorgató, kevés megértést tanúsító kritika.

A hagyományos parasztművészet rangos produktumain csiszolódott paraszti ízlés ekkorra már eltűnt. A válságba került falu kultúra éhségét, művészi igényét a városból áradó sekélyes ízlésű vásári termékek elégitették ki. Vásárokon, búcsúkon nagy keletje volt a kópárusok rikító mázsolmányainak és a históriások rémtörténeteinek.¹⁴

A KOLLEKTÍV MŰVÉSZET ÉS AZ INDIVIDUÁLIS MŰVÉSZET

A paraszttehetségek tömeges jelentkezése a 20-as évektől sajátosan tükrözi a hagyományos paraszti élet felbomlását és a parasztság társadalmi fejlődésének szükségszerűségét.

A paraszti kultúra hosszú évszázadokon át nem volt szerves kapcsolatban a felsőbb osztályokéval, így nem fejlődhetett együtt sem a nemesség, sem a polgárság kultúrájával. Elsősorban a parasztság osztályhelyzete, földhözköötöttsége és az ebből adódó szemléleti különbségek akadályozták, hogy bekapcsolódhassék a renaissance óta rohamosan fejlődő európai művelődés, szellemi tudatosulás ütemébe.¹⁵

A paraszti kultúra hagyományörző volta a paraszti szemlélet konzervatívizmusa szükségszerűen következett a paraszti gazdálkodás és társadalom lassú fejlődéséből.

A kapitalizálódás eredményeképpen alakult át a hagyományos paraszti életforma, a változatosabb növénykultúra megteremtésével, az istállózó állattartással. A belterjesebb gazdálkodás az asszonyokat és gyermekeket mind nagyobb mértékben vonta be a termelő munkába. Ezzel együtt kezdtek áttérni a maguk készítetté igényes művészi népviseletről, bútorokról a vásári, vásári készítésű homikra, ami a fejlődő gazdaság adta biztonság következtében vásári fényűzéssel párosult.

A paraszti fejlődés, amely nem tudta alapvetően megváltoztatni mezőgazdaságunk elmaradottságát, kiélezte az osztályonbelüli ellentéteket. A század végére tovább emelkedett az agrárproletárok száma, s ezzel a munkanélkülivé váló tömegek aránya. Idegen tájak, a város csábította a paraszti nyomor elől menekülőket. A parasztok szívesen küldték gyermekeiket mesterséget tanulni, hogy legalább utódaik emelkedjenek ki a paraszti sorsból.

¹⁴ Takács Lajos: *Históriások, históriák* Bp. 1958.

¹⁵ *Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz* Bp. 1958. 99.

Ez a megváltozott szemlélet eredményezte, hogy a paraszti mivoltukat legjobban eláruló viseletüktől, bútoruktól, használati tárgyaiktól megváltak, azaz életükből a hagyományos művészi termékeket iktatták ki.

A paraszti életben az egész közösségnek szerepe volt a hagyományozásban és az alkotóegyéniség ennek a kollektívának a közös ízlését, igényét fejezte ki, illetve alkalmazkodott hozzá. Az individuum az érzéseit a mindenki által elfogadott sémák szerint élte ki.

Ebben a paraszttársadalomban még nem voltak hivatásos művészek, akiknek ez lett volna az egyedüli foglalkozásuk. Egyesek kiemelkedtek ugyan ügyességük által a közösségből, de csak alkalmilag, a paraszti munkától sohasem szakadtak el.¹⁶ Az egyéni rajzоскészség érvényesülésére a bútor, a ház, a munkaeszközök, a ruha díszítésében, ritkábban köszöntők, búcsúversek illusztrációs rajzaiban nyílt lehetőség. A paraszti alkotó mindenki számára adoptálható érzéseket fejezett ki.

A létrehozott műalkotás egy sajátos kultúra esztétikai normáiról, látásmódjáról tanúskodik. Az egyéni ötletek belesimultak a közösség ízlése által szabályozott keretbe, amely a hagyományok tiszteletbentartását, szigorú megőrzését jelentették.

A kívülről jövő hatásokat (akár más nemzettől, akár magasabb társadalmi rétegekből) is érkeztek, a maga stílustörvényeinek megfelelően alakította át, önmagához hasonította. Az egyéni alkotásban az egész közösség lelkisége tükröződött, az individuum beleolvadt a közösségbe, anélkül, hogy elkülönítette volna magát tőle.

A hagyományos paraszti kultúra felbomlásával a közösség individuumokra bomlott. Az egyén már nem olvadt bele a közösségbe, a munkába, a természetbe, mint hajdan, amikor még a közösségi szellem élő, összetartó közeg volt az emberek számára. Az egyén, ha elég erős volt benne az alkotószándék, művésszé válhatott, azonban a széthulló közösség közvetlenül már nem inspirálta, s alkotásait sem fogadta be. Ezekben az alkotókban sajátos kettősségben jelentkezett a korábbi hagyományos paraszti életforma pozitív élménye, másrészt pedig az egyéni kibontakozás szándéka, amely a magasabb városi kultúra hatását tükrözi.

Azok az ösztönös alkotó erők, amelyek korábban a népművészet keretében a hagyományos esztétikai normák uralma alatt realizálódtak, a modern civilizáció hatására a falvak korábbi társadalmi struktúrájának felbomlása következtében már egyéni kifejezési formákban törnek utat. Ahogyan a népművészet elveszti belső tartalmát, s elavult formák dekoratív burkává válik, úgy kel új életre a parasztfestők műveiben az ember ösztönös alkotóvágya, amely a kifejezéshez már a magas művészet eszközeiből válogat. A vászon, a farostlemez, az üveg, az ecset használata lehetővé teszi az önálló műalkotások létrejöttét. Nem használati tárgy többé az alkotás, hanem önmagáért való műalkotás.

A hagyományos kifejezési formák, motívumok nem kötik az alkotót, a fantázia, a teremtőerő szabadabb érvényesülési lehetőséget kap, előtérbe kerülnek az egyéniség belső színei. Ezért találunk a parasztfestők között oly különböző hangvételűeket: a tragikum sötét színeitől a groteszken át, a komikusig a legkülönbözőbb árnyalatokat.

¹⁶ *Tomori Viola: A parasztságunk szemléletének alakulása. Szeged, 1935. 76.*

A parasztfestő tehetsége, vágyai, álmai révén kiszakadt a falusi élet-közösségből. A parasztság magatartását, érzelmeit a közösségből kiszakadt egyén iránt hagyományok szabályozták. Aki egyszer ott hagyta a falut, nem tekintették többé parasztnak. S ahogy a legtöbb esetben történt, ezek a közösségből kiszakadó egyének is igyekeztek parasztvoltukat minél hamarabb elfelejteni, a városhoz, a magasabb társadalmi rétegekhez asszimilálódni.

A parasztfestőkben is megvolt a felfelé törkevés vágya, azonban anélkül, hogy parasztvoltukat tagadni akarták volna, hiszen ösztönös alkotásvágyuk éppen ebből a forrásból táplálkozott. (Persze akadtak közöttük olyan festők akik igyekeztek mielőbb levetni paraszti ruhájukat és magatartásukat átformálni, azonban ezek az alkotók is a paraszti életből kapott élményeiket vitték vászonra.)¹⁷

Azok a parasztfestők, akik az őstehetségek felfedezésének korszakában a művészé válás nehézségeit megpróbálták sokszor visszatértek falujukba festeni, vagy munkát vállalni, hogy megélhetésüket biztosítani tudják. Ilyenkor rokonok, jó ismerősök „megrendeléseket” adtak nekik egy-egy kép megfestésére. Győri Elek évente járt le Budapestről Tiszaladányra aratás idején munkát vállalni, hogy megkeresse az évi kenyérrevalóját. Gajdos János Geszteréden töltötte a téli hónapokat, cipőket javított, megrendelésre festett is. (Néhány képe ma is található a faluban a tiszta szobák díszeként.) A falu a parasztfestők számára nemcsak a mindennapi megélhetés biztosítását jelentette, hanem érzelmileg feltöltődtek, impulzusokat kaptak itt művészi alkotó munkájukhoz.

A parasztfestők alkotásainak csupán kis hányada került a paraszti szobák falára. A falusi életközösségből kiszakadt alkotók városban telepedtek le, s ott csekély összegekért, ami sokszor megélhetésüket sem, legföljebb a festék és vászon árát fedezte — adták el képeiket jószimatú üzletembereknek vagy műgyűjtőknek.

S ahogy a harmincas években divattá vált az őstehetségekről beszélni a polgári otthonokban, ugyanúgy mulékony divat lett a népies bútorok, szőtesek mellett az őstehetségek alkotásait is falra akasztani. Így többnyire idegen közegbe kerültek a képek, s a divat szeszélye határozta meg helyüket, és mint megunt díszek hamarosan padlásra kerültek.

Annak ellenére, hogy ezeknek a festményeknek nem alakulhatott ki hagyományos helye a paraszti otthonokban a színes tányérok, olajnyomatok és családi fényképek mellett, mégis megbecsülték, magukénak érezték a parasztfestők hozzájuk került alkotásait. Ezek a képek mindennapi életükről, ünnepeikről vallottak és első sorban a hozzájuk fűződő személyes élménytartalom jelentette számukra az értéket nem pedig esztétikai igényüket elégítette ki. Azonban mindig elgyönyörködtek egy-egy részlet valóság-hűségén, a kép színességén, dicsérték a festő mesterségbeli ügyességét.

Milyen forrásból merítették a parasztfestők élményeiket és kifejezési eszközeiket?

Témáik szűkreszabottak. Alkotásaikban gyermekkori emlékképek, a falusi élet hétköznapjai, az évszakonként változó gazdasági munkák, ünnepi szokások, a falu jellegzetes alakjai keltek új életre. Ritkán fordultak a portré-

¹⁷ Győri Elek írja önéletrajzában Gajdos Jánosról: „Furcsa vékonypéNZű fiú volt ez a Gajdos János már csokornyakkendőt viselt. KézZel lábZal el akarta felejtteni, hogy suszter volt . . . Volt benne valami unszimpatikusZág, amit nehezen túrtém.”

ábrázolás felé, de magukról gyakran készítettek arcképvázlatokat. Ha később életük során el is szakadtak a falutól, a paraszti munkától, érzelmeikben mégis oda kötődnek elszakíthatatlanul, ebből adódik, hogy kevés a nem paraszti témájú alkotásuk.¹⁸

Gazdag mesélőkédvük feltámasztja a kollektivitás letűnt szellemét a közös paraszti munkák (kukoricatörés, napraforgóhántás, csigacsinálás) s a szokások (betlehemezés, lakodalomba hívogatás) vidám hangulatú megfestésével.¹⁹

A természet és a benne tevékenykedő ember meghitt egységben, elválaszthatatlan összetartozásban jelennek meg képeiken. Az önmagáért való szép tájat nem veszik észre, nem téma számukra. A kollektív esztétikai normáknak engedelmessé válnak. Nem az önmagáért való esztétikai értéket, nem az elvonat ábrázolják képen, hanem a hasznosat, az erőteljes női alak, a megművelt föld, a sárguló búzatábla vagy a kukoricaföld a szép mert az a hasznos. A szépet nem tudja, nem akarja elkülönítve, önmagában szemlélni.

A hagyományos paraszti életben az emberek nem mint individumok érvényesültek, hanem a termelésben betöltött szerepük, életkoruk, nemük szerint.²⁰ A parasztfestők ábrázolásaiban a tömeg szintén nem individumokra oszlik, hanem koruknak és nemüknek megfelelő típusokként, különülnek el.

A parasztember számára munkaeszközei (díszített tárgyai) nem csupán eszközjellegűek, hanem a hozzájuk fűződő emlékek alapján életének részei is, ugyanúgy a parasztfestő számára az általa létrehozott alkotás, kép vagy szobor szintén személyes élménye, életének egy darabja (a szó szorosabb értelmében, mint ahogy a műalkotásra ezt a megállapítást érvényesnek szoktuk tartani). Pl. Gajdos János Cipésműhely c. képe egy cipésműhelyt ábrázol a Berta Istvánét, ahol Gajdos inaskodott, vagy Győri Elek Leánytemetés c. képe a gyufaméreggel öngyilkossá lett leány temetésének emlékét idézi, konkrét élményt.

A paraszti szemléletre jellemző az időnek térbevetítése. Az idő konkrét egymásutánisága egyszerűtörténet formájában jelentkezik. Ez a szemlélet mutatkozik meg a parasztfestő ábrázolásmódjában, amikor egyetlen képen festi meg pl. a szüret minden fázisát (Győri Elek Tokaji szüret), vagy a vadászatot (Gajdos János Téli vadászat c. képén a vad üldözése, körülkerítése, elejtése).

A paraszti élet szűkreszabott keretében a maguk díszítette használati tárgyakon kívül valódi műalkotásokat nemigen ismerhettek parasztemberek. A falusi templomok díszítményeit, freskóit, táblaképeit többnyire provinciális ízlésű céhbeli iparosok készítették. Provinciális mesterek faragták a falusi kálváriák szobrait, s az állatokat oltalmazó Szt. Vendel vagy a hidakat őrző Nepomuki Szt. János szobrokat is. Ezek az alkotások kész mintákat közvetítettek, a nagy tradíciónak Európa szerte elfogadott kifejezési formáit. (Szentek, angyalok, ördögök, az első emberpár.) Hatásuk kimutatható a

¹⁸ Győri Elek (kovács), Gajdos János (cipész), Markovics Horváth Antal (ács) volt. A paraszti iparos annak ellenére, hogy mesterséget folytatott, benne élt a paraszttörvények szerint formált világban, ugyanazt a konvenciórendszert ismerte el kötelezőnek, mint a földművelő paraszt. Ezért ezeket az iparosfoglalkozást űző naív festőket is a paraszti rendhez tartozónak tekinthetjük.

¹⁹ Pl.: *György Szalmás Béla, Győri Elek: Kukoricatörés, Gajdos János: Bugázás, Betlehemezés, Győri Elek: lakodalmi sorozat c. képei.*

²⁰ *Tomori Viola, i. m. 60.*

népművészeti alkotásokon is (mángorlók, mézeskalácsütőfa, faragványai XXVII. t.).²¹ A magas művészetből származó ábrázolás azonban átalakult a parasztság kezén: elvész a részlet, az egyénítő vonás, finomabb mozdulat, hogy helyt adjon a merev ünnepélyességnek, amely egy más stílus alakító szabályairól tanúskodik. A népművészet szellemével rokonvonás figyelhető meg a parasztfestők leegyszerűsítésére, totális ábrázolásra törekvésében.

A paraszti kultúrában a hagyományos életforma felbomlásával a város, a magasabb kultúra felől érkező hatások nem elszigetelten, hanem tömegesen jelentkeztek. A falusi embereknek hosszú időn keresztül egyetlen olvasmánya a kalandárium volt, s a képesmelléletek jelentettek számukra vizuális esztétikai élményt. Ugyancsak ezt a szerepet töltötték be a vásárukon, búcsúk alkalmával árusított olcsó festmények, olajnyomatok. A romantikus csatajeleneteket ábrázoló olajnyomatok, táj- és szentkép giccek a városi kultúra legsekélyesebb ízlésű termékeit közvetítették a falu számára és károsan befolyásolták a hagyományos népművészetben csiszolódott szépérzékét.

Ilyen mintaképek vették körül azokat a paraszttehetségeket, akik élményeik, érzelmeik kifejezésére a képi megformálást választották. A bennük rejlő ösztönös teremtőerő, élményeik őszintesége azonban megővta őket attól, hogy ezeknek az értéktelen munkáknak az utánzóivá váljanak.

Ahogy kiszakadtak a falusi élet megszokott keretéből — városba kerültek, mesterséget tanultak — úgy tágult a világ körülöttük, s az új ismeretek megszerzésével egyre érett bennük a szándék: képekben, szobrokban kifejezni belső világukat.

Káplár Miklós hortobágyi parasztfestő így vallott erről visszaemlékezéseiben: „Bementünk a múzeumba, és megpillantottam Piombo Férfi arcképét. Boldog érzés fogott el. Mindjárt gondoltam magamban, most már tudom mi leszek: festő leszek az ki fog elégíteni.”²² Győri Elek pedig Káplár képei láttán határozta el, hogy festő lesz: „Mintha villanyáram járt volna át. Elhatároztam, mindent elkövetek, hogy művészeti tehetségem valahol felfedezzék.”²³

Ezek a paraszttehetségek vállalva a nélkülözést, a talajtalanságot, az egyéni kibontakozás útját keresték. Festeni kezdtek önjelől, legyőzve a technikai képzetlenségük adta nehézségeket. Kevés hasznosítható példakép állt előttük, így maguknak kellett formanyelvüket kialakítaniuk, hiszen a paraszti kultúrában nem volt hagyománya a táblaképfestésnek. Alkotásaikban a tárgyi valóság szeretete az aprólékos megfigyelésre épülő részletező hajlam olyan összefoglaló szemlélettel párosul, amely az optikai realizmuson túl egy magasabb szintű realizmust teremt. Naív biztonsáruk, a dolgokra csodálkozó tekintetük megkapó harmóniában egyesíti erényeiket és hibáikat. Legtöbbször emlékezetből festettek. A konkrét látvány zavarta a valóságról alkotott belső kép megfestését. A természet utáni festés olyan technikai problémákat vetett fel, amelyeket nem tudtak megoldani, de számukra különben is az átélt, magukban hordozott élmény kivetítése volt első sorban inspiráló erejű, nem pedig egy-egy téma festőisége.

²¹ *Fél E.—Hofer T.: Parasztok, pásztorok, betyárok.* Bp. 1966. 10.

²² Káplár Miklós hagyaték: Debr.-i Déri Múzeum Adattára.

²³ Győri Elek önéletrajza Sárospatak Tiszáninneri Református Egyházkerület Adattára Fsz. Kt. 217.

PARASZTRAJZOLÓK, PARASZTFESTŐK

A parasztfestők között kell megemlékeznünk a parasztrajzolókról, akik a leghívebben őrizték meg a hagyományos paraszti élet kollektív szellemét, annak ellenére, hogy alkotásaik már önálló rajzok, eltérnek a népművészet megnyilatkozási formáitól. Ezek a parasztrajzolók — a ma is rajzolható asszonyok, a galgamácsai Dudás Juli, Vankó Margit — egyenes leszármazottai a búcsúversek, köszöntők lapjait illusztráló, a szűcshímzéseket előrajzoló, a cifra pitvarokat pingáló művészkedő parasztnak.

A hagyományos kultúrában a mindennapi használati tárgyak köréből kiemelkedtek az ünnepi rendeltetésű díszes darabok. Itt az egyén alkotása a közösség ízlését, igényét a mindenki által elfogadott normákat fejezte ki, azaz a hagyományos mintakincset használta fel, akár geometrikus, vagy növényi ornamentikát alkalmazott, akár emberábrázolást, ellenben a parasztrajzoló már felfedezi az önálló rajz értékét.

A díszített tárgyakon mindig az emberalak került a főhelyre, az alkotó számára az ember és a vele kapcsolatos történet megörökítése vált fontossá, ugyanez a szemlélet jutott érvényre a parasztrajzoknál. Az ábrázolás elszakadt a használati tárgytól és önálló műalkotás formájában kelt új életre.

A parasztrajzolók nem szakítottak a paraszti életformával, mint az őstehetségekként felfedezett parasztfestők többsége.²⁴ Számukra a művészkedés ideje továbbra is az ünnep maradt, mint hajdan a parasztművészet korszakában. A parasztrajzolókat ösztönös erők sarkallják az alkotásra, azonban témáikat tudatosan választják az ünnepi szokások, a néphagyományok, kultuszok köréből. (Gyakran festenek külső ösztönzés hatására, egy-egy etnográfus megbízását teljesítve örökítik meg a régi paraszti élet mozzanatait.)

A rajzoláshoz egyszerű eszközöket, a háznál található csomagolópapírt, rajzlapot és könnyen, olcsón beszerezhető vízfestéket, színes ceruzát használnak fel, az olaj-technika elsajátításáig nem jutottak el. *Dudás Júlia* (XXVIII. t. 1) fantáziáját a kultikus szokások, babonák világa ragadta meg első sorban. Vankó Margit az „író” asszonyok aprólékos gondosságával rajzolja a különböző évszakok gazdasági munkáit.²⁵

Az őstehetségek között fedezték fel Aradi Zsófiát a 30-as években. Az idős parasztasszonyt, mint falfestőt mutatták be — alkotásai határesetet képeznek a népművészet és a parasztfestészet között —. Csomagoló papírra festett színes képei még sokat megőriztek a hagyományos mintakincsből, figuráit gazdag virágmotívumokkal vette körül. A növényi ornamensek, mint tér-

²⁴ *Muraközi Ágota*: Gajdos János geszterédi parasztfestő Jósa András Múzeum Füzetei 4. 1968.

²⁵ Pl. *Dudás Júlia*: „Révülő tudósszony”, „Táltosok fehér és fekete bikaalakjában való viaskodása”, „Harmatszedés” papír akv. *Vankó Margit*: „Fonó”, „Aratás” papír, színes ceruza.

A Néprajzi Múzeum részére Gönyei Sándor és Ács Lipót gyűjtött parasztrajzokat, — leg-több rajz Galgamácsáról és Öcsényből való.

A jelzett rajzok között szerepel még Abró Judith, Korsós Erzsébet, Paprika Sári, Zsigri Mancsi stb. kezemunkája.

L. még: *Újváry Zoltán*: Árgírus és Tündér Ilona vásári festményen Ethn. LXXXIV. (1963) 109—110. *Moldován Domokos*: Parasztrajzok — parasztrajzolók Magyarországon. Valóság. 1966. szept. 81—88. Magyar naív művészek 1967. katalógus Székesfehérvár.

kitöltő elemek a többi parasztrajzoló munkáin is feltűnnek, azonban a parasztfestők már nem alkalmazzák.²⁶

Ebben a csoportban említhetjük meg Kovács Mári nevét, aki Tornyai János élettársa volt, szintén parasztszarmazású, megtanult néhány festészeti technikai fogást, ki is állított az őstehetségek között, azonban hiányzik belőle az ösztönös teremtőerő.²⁷

A parasztrajzok ábrázolásmódjukban primitívek, olyan általános elemi sajátosságokat hordoznak magukon (sikszerűség, nem centrális perspektíva, szimmetria, gesztusokat megőriz, de nem egyénít), amely a művészettörténet számos régi korszakával és a gyermekrajzokkal rokonítja őket formailag. A gyermekre jellemző összefoglaló egységbe foglaló látásmód, a reális tükrözés vágya a parasztrajzolóknál biztosabb vonalvezetéssel, fejlettebb tér-arány érzékkel párosul. Bizonyos mértékig az olajnyomatok, kalendáriumok emléképeinek hatása is kimutatható. Az alkotókban jelentkező művészi öntudatot már az individuális művészeti szemlélet megnyilatkozásának tekinthetjük.

A magyar parasztfestők alkotásaiban kétféle kifejezőmód különül el egymástól. Az egyik vágyait, álmaikat viszi vászonra. Az ábrázolt tárgyak szimbólummá nőnek, olykor misztikus tartalommal telítődnek. Legdúsabb fantáziájú reprezentánsuk *Gajdos János* (XXVIII. t. 2), álomittas világa szürrealisztikus elemeket hordoz. Egyik képén kietlen vidéket látunk tele létező és elképzelt madarak tömegével, tő fölé nyúló ágas-bogas fával, rajta felírás: Itt járt Gajdos János, máshol a népmesebeli fanyövő óriásokat idézi elénk, félelmetes erőt sugárzó favágók ábrázolásával, a bal sarokban itt is megjegyzés: „Itt szeretnék élni.” Naív megnyilatkozása ez a művész elvágyódásának egy tisztultabb világba, ahol a munka közös ritmusa hangolja egybe az emberek szándékát.²⁸

A parasztfestők másik csoportja szeretettel fordul a konkrét tárgyi világ ábrázolása felé. Művészetükben újraélik a hagyományos paraszti élet mindennapjait, ünnepeit, a kollektív lelki magatartás szellemét. Ez valósul meg a két nagytehetségű festő Győri Elek és Benedek Péter alkotásaiban. Győri Elek derűs kedélyű, olykor anekdotikus hangvételű. Ösztönös kifejezőereje naturalisztikus életképstílussal keveredik.²⁹

²⁶ (b. m.) Magyar őstehetségek Esti Kurir, 1937. V. 13. 4. (b. l.) Őstehetségek. Magyar Hírlap, 1937. V. 16. 5.

²⁷ *Farkas Zoltán*: Epilógus a magyar őstehetségek kiállításához. Nyugat XXVII. (1934) 285.

Kiss Lajos: Vásárhelyi hétköznapiak. Bp. é. n. 246—248.

²⁸ *Gajdos János*: „Madarak” 1943. olaj, „Favágók” 1942. olaj.

²⁹ Némi adósságot kívánunk törleszteni mikor e cikk keretében részletesebben elemezzük Győri Elek életét és munkásságát szemben a többi magyar parasztfestővel. Reméljük az elkövetkező években nálunk is megjelenik a magyar parasztfestőket bemutató monográfia, amelynek anyagát már összegyűjtöttük. A parasztszobrászok bemutatására ez alkalommal nem kerülhetett sor cikkünk kötött terjedelme miatt.

GYŐRI ELEK SZABOLCSI PARASZTFESTŐ³⁰

A Tokaj hegyaljai szőlővidék szomszédságában levő kis faluban, Tiszaladányban született 1905-ben. A nagybirtok szorításában vergődő falu népe a menekülést részben a gazdálkodás intenzívebbé tételében, részben a szőlővidéken bérmunka vállalásában, részben saját terményével való kereskedésben kereste. Sajátos parasztpolgári fejlődés indult itt meg az első világháború után. Az újítások iránti fogékonyság, a paraszti világ körein messze túlnyúló érdeklődés és nagyarányú szellemi befogadó készség jellemezte e falu népét. Igazi paraszti realitásérzékkel nem adták fel a korábbi életforma megtartható és hasznosítható alapjait, viszont nem vonakodtak elvetni mindazt, ami a hagyományos életformában hátráltató volt. Ilyen léggör a korszak döntő kérdései iránti passzív érdeklődés mellett valóban alkotó egyéniségek kibontakozásának segítője volt.

Amikor Győri Elekről, mint jelentős paraszttehetségről beszélünk, képei mellett meg kell emlékeznünk terjedelmes — több mint háromszáz oldalas — önéletrajzáról is. Színes eleven elbeszélése olyan közvetlen őszinte formában, hitelesen vall a parasztletről, a felfelé törekvő tehetségek sorsáról, ami ritka dokumentummá avatja életrajzát a kutató számára.

Apja, nagyapja falusi kovácmester volt. A Győri család nagy tekintélynek örvendett a faluban, ezermesterek hírében állottak. Elek maga is kitanulta elődei mesterségét. Rajzkészségével már az elemi iskola padjaiban kitűnt társai közül, de a négy osztály elvégzése után, mikor inassorba került, elküldték a környék neves kovács mestereihez tanulni. Rövidesen jóhírű iparosként emlegették, aki szereti a szakmáját. Benne élt a paraszti közösségben, normáit, értékrendjét elfogadta. Így vall erről önéletrajzában: „Óriási szeretettel vonzódtam a faluhoz is. Tetszett a falusi legénykedés, összeölelközve végig dalolni a falut”³¹

1929-ben Debrecenben vállal munkát. Itt látja meg Káplár Miklós hortobágyi parasztfestő képeit: elhatározza, hogy festő lesz. Budapestre, a fővárosba utazik, hogy valóra váltsa szándékát.

Minden, amit addig átélt, vizuális élménnyé formálódik benne, vászonra kerülnek a falu ünnepei, eseményei, szomszédok, rokonok portréi, sokat emlegetett adomák. Közben elszántan birkózik a nyomorral. A telet egy bútorszállító kocsi húzza ki festőtársával, a szintén szabolcsi származású Gajdos Jánossal.

A nagyközönség előtt 1934-ben mutatkozott be az „Őstehetségek” budapesti tárlatán: „Ladányi szüret”, „Árvíz”, „Lakodalom” (XXIX. t. 1), „Vásár” és „Református temetés” (XXIX. t. 2) című képeivel. A kiállításnak nagy a bel- és külföldi sajtóvisszhangja, azonban a festővé avatott Győrit a kor művészete és kritikája nem tudta helyére tenni. Az akkor már elismert irodalmi rangra emelkedett parasztírók, Veres Péter és Szabó Pál megértették és baráti szóval támogatták.

³⁰ *Vitányi Iván*: Emlékezés Győri Elekre és Gajdos Jánosra. *Művészet*, 1963. II. 10—12.
Mezei Ottó: Két naív mester: Gajdos János és Győri Elek. *Valóság*, 1966. 9. 85—88.
Németh Lajos: A naív festők. *Élet és Tudomány*. 1967. I. 13.
Szabó Júlia: Süli András. *Művészet*, 1967. ápr. 30—31.
Muraközi Ágota: Győri Elek parasztfestő kiállítása Nyíregyházán. *Szabolcs-Szatmári Szemle* III. (1968) 94—97.

³¹ Győri Elek tiszaladányi festőművész élete és pályafutása. 1951. Tiszáninnyi Református Egyházkerület Adattára Fsz. Kt. 217. 77.

Sokat köszönhetett Győri Elek a sárospataki gimnázium és református teológia diákjainak, tanárainak, akik őt felkarolták, anyagilag támogatták, segítették művészetének kibontakozását.

Nyaranta Tiszaladányba és környékére látogatott haza, erőt, impulzusokat merített a közösségből, a falu mindennapjainak ünnepeinek, a Tisza menti táj szépségeinek látványából. Gyakran meghívták a gazda-köri összejövetelekre, mert szívesen hallgatták jóízűen előadott történeteit, amelyeket nemegyszer képein is megörökített. (Pl. „Kis Gábor halottnak teteti magát” vagy a „Csikai László a hőstetteit meséli el” című képek.)

1940-ben beirakozott a képzőművészeti főiskolára, sértette az őstehetségbélyeg, tanult festő akart lenni. Az ott eltöltött évek azonban inkább gátolták ösztönös kifejezőképességének érvényesülését. Ebben az időben festett képei veszítettek frissességükből. Életének utolsó évtizedében ismét megtalálta önmagát.

Első budapesti szereplése óta rendszeresen állított ki vidéki városokban és több alkalommal a fővárosban is.

Barátai és pártfogói biztatására 1951-ben megírta önéletrajzát. Alkotó kedve lassan apad romló egészsége miatt, témáit többnyire emlékezetéből meríti, gyermekkorának falu képét, az eltűnt viseletet, szokásokat kelti életre alkotásaiban. 1957-ben halt meg nem messze szülőfalujától, Tiszalökön.

Művészetének ihletet adó forrása mindvégig a parasztlelet élménye, a gyermekként magába szívott világkép maradt. A krónikás hűségével ragaszkodik a valósághoz, ebből nőtt ki sajátos realizmusa. A város nem vonzotta, az új, magasabb rendű életformába nem illeszkedett bele. Alapérzése a paraszt világgal szemben a megbecsülés, a dolgozó emberekbe, erejükbe vetett hit.

A paraszti munka sok generáción át öröklődő mozdulatait ösztönös átéléssel ragadja meg képein („Szénarakás”, „Kosárfonás”, „Nádvagók”, „Tapogató halászat”)³² „A munkás reggelije” című olajképe, egyike a legkorábbiaknak, még alapozás nélkül készült hiányos technikai felkészültséggel, de a figura arányai, a mozdulat természetessége erőteljes alakító készségre vallanak.

Alkotásai derűs életkedvet sugároznak. Gyönyörködik a lakodalmi tánc színes forgatagában, a szüreti felvonulás tarkaságában. Nagy tömegábrázolásai mozaikszerű jelenetekből állnak össze, de ösztönös komponáló ereje mindig megteremti a szerkezeti egységét. („Lakodalmi menet”, „Tokaji szüreti ünnep”, „Sorozás”).³³ Természetes könnyedséggel rak fel harsogó színeket, pirosakat, lilákat, zöldeket egymás mellé, amelyeket kitűnő érzékkel ellensúlyoz feketék és barnák kontrasztjával. („Körtánc”).

A természetet a benne tevékenykedő emberrel harmónikus közösségben, nyugodt méltóságban ábrázolja, pl. az „Átkelés kompon”, „Tiszatardosi rév”, „Tokaji hegy” című képein. Ez az egyensúly csak ritkán borul fel. A tragikum hangját üti meg a „Menekülés árvízből” című olajképén, amelyen a folyó mentén élő ember nagy sorscsapását festi meg balladai tömörséggel.

A jóízű humor, a kedélyesség, ami az életben sem idegen tőle, megjelenik karikatúrába hajló parasztportréin, életképein („Csikós Károly éjjeli őr”, „Szabó Károly”, „Korhely furfang”, „Kiss Gábor és Csikai Bálint”), a képek

³² 1. mellékletet.

³³ 1. a mellékletet.

hátlapján a festő maga költötte versek olvashatók, amelyek a kép tartalmát szövegbe foglalják.³⁴

Nincs semmi mesterkelt sem a kitalálásban, sem a kompozícióban. Ösztönös komponáló készségének elemi ereje, színessége, zsúfoltsága megragadja a nézőt. Nem véletlen, hogy különböző alkatú, ihletésű méltatóinak eszébe jut Breughel zsúfolt ereje, tömeg ábrázolása.

A technika, a civilizáció századában a naív művészek alkotásai az emberben rejlő teremtőerő ösztönös megnyilatkozásai. Nálunk a naív művészek többsége azokból a paraszthetségekből verbuválódott, akik már nem találtak meg helyüket a változó falu életében.

Felfedezésük a magyar társadalomban szerveződő népművészeti akcióhoz kapcsolódott a két világháború közötti időszakban, amely a parasztság felemelését első sorban kulturális téren próbálta megvalósítani.

A korszak társadalmi-politikai viszonyai nem adták meg a lehetőséget, hogy ezekből a paraszthetségekből tanult művészek legyenek. Akik közülük képzőművészeti főiskolára kerültek, elveszítették naiv frissességüket, a magasabb technikai ismereteket pedig nem tudták elsajátítani és művészetükben felhasználni. Közülük azok hoztak létre máig is maradandó műalkotásokat, akiknek sikerült ösztönös kifejező erejüket megőrizni.

A parasztfestők jelentőségét nem az adta, hogy egy addig a művészeti közélettől elhanyagolt szétszórt naiv alkotói tábor mutatkozott be velük a nyilvánosság előtt, hanem az, hogy sajátos kifejezési eszközeikkel a parasztság kibontakozási törekvéseinek adtak egyénileg hangot. Így életútjuk, munkásságuk méltatásánál sem első sorban az esztétikai szempontokat kerestük. Óvatosan alkalmaztunk stílus kategóriákat is művészetük értelmezésénél. Önmagában kiteljesedő művészetüknek nem lehet folytatása. Nem beszélhetünk művészi fejlődésükről, néhány alapvető technikai fogás elsajátításával eléri a csúcspontot, azt az alkotói szintet, ahol ösztönös kifejezőerejük mindig megtalálja a neki megfelelő formát. Naiv szemléletük biztosítéka annak, hogy ne legyenek gátlásaik — képzetlenségük miatt — az alkotásban.

Mai szocialista társadalmunkban nyitva áll a tehetségek előtt a kibontakozás útja. A hivatásos művészet alkotásai, amelyek a képzőművészeti látáskultúrát alakítják, formálják az iskolázás, a televízió, a film révén eljutnak a falvakra és a tanyákra is. Az ösztönös teremtőerő vizuális konvencióval párosulva elveszti naivitását. Ma is akadnak művészi tehetségű emberek, akik a képalkotás nyelvén akarják belső világukat kifejezni, ezekből azonban már nem lesznek naiv alkotók. A komoly tehetségek művészekké válnak, a kisebb tehetségűek tevékenysége pedig az amatőr művészkedésben kap életteret.

SZ. MURAKÖZI ÁGOTA

³⁴ Pl.: „Kiss Gábor halottnak tette magát, hogy
megtudja azt a felesége meg-e
siratja, ha halva haza viszik.
Bratucsikai Bálint haza húzatja
Két fiával.” („Korhely fufang” tus. Sárospatak Református Egyházkerületi Múzeum.)